

УДК 340.12; 349.6; 349.41; 349.42

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2025.1.7>

Позняк Е. В.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри екологічного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

психологиня

ORCID: 0000-0001-5515-4849

Заєць О. І.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри земельного та аграрного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-7969-2465

Сюйва І. С.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри земельного та аграрного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-5001-2750

Бевз О. В.,

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри екологічного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-3445-3564

**В ПАМ'ЯТЬ ПРО НАШОГО ВЧИТЕЛЯ: ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ПЕРШІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ З СУЧАСНИХ
ПРОБЛЕМ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА КРІЗЬ ПРИЗМУ
ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ПРОФЕСОРА ВАСИЛЯ ЛУК'ЯНОВИЧА МУНТЯНА»**

**IN MEMORY OF OUR TEACHER: SPEECHES BY PARTICIPANTS OF THE ALL-
UKRAINIAN SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE “FIRST SCIENTIFIC
READINGS ON CONTEMPORARY PROBLEMS OF LAND, AGRARIAN,
AND ENVIRONMENTAL LAW THROUGH THE PRISM OF THE CREATIVE HERITAGE
OF PROFESSOR VASYL LUKYANOVYCH MUNTAN”**

Статтю присвячено огляду наукової думки, втіленої у виступах учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного, екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна», яка відбулася у Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в квітні 2024 р. Щорічні наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного, екологічного права було запроваджено з метою увічнення і шанування пам'яті видатного Вченого, Людини і Вчителя з великої літери, доктора юридичних наук, професора Василя Лук'яновича Мунтяна. Значну частину свого професійного життя Василь Лук'янович провів у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, де зростив плеяду учнів, однодумців і послідовників, які з вдячністю і великою шанують світлу пам'ять видатного Науковця всіх часів. У даній публікації оглядово-аналітичного спрямування вашій увазі пропонуються основні положення виступів і наукових дискусій учасників конференції за тематичними напрямками актуальних сучасних земельно-, аграрно- та еколого-правових досліджень, які поділилися спогадами про спілкування із професором В.Л. Мунтяном. Внесено низку пропозицій із популяризації творів Великого вченого, зокрема, і шляхом проведення періодичних Наукових читань, присвячених світлій пам'яті Василя Лук'яновича.

У процесі роботи конференції її учасниками було актуалізовано та розглянуто різноманітні проблемні питання земельного, аграрного та екологічного права, державної екологічної політики і правової культури як в історичній ретроспективі, так і сучасні. Вчені поділилися своїми здобутками, науковими ідеями й пропозиціями з розвитку наукової думки й удосконалення законодавства України, утвердження демократичних засад і підвищення рівня суспільної та індивідуальної правової культури в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови нашої держави. Приділялася увага, зокрема: дослідженню понятійного апарату зазначених галузей права і законодавства; удосконаленню системи екологічної освіти та культури в нашій державі; розвитку системи гарантій реалізації конституційних положень про землю як основне національне багатство, про право власності на землю; дослідженню, дотриманню і виконанню норм міжнародного екологічного законодавства та законодавства Європейського Союзу; правовому забезпеченню сталого розвитку та успішної євроінтеграції нашої держави до Європейського співтовариства.

Ключові слова: аграрне право, воєнний стан, гносеологія, екологічне право, європейська інтеграція, земельне право, правова культура, природоресурсне право, професор Василь Лук'янович Мунтян, сталий розвиток.

The article is devoted to a review of scientific thought embodied in the speeches of the participants of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "First Scientific Readings on Contemporary Problems of Land, Agrarian, and Environmental Law through the Prism of the Creative Heritage of Professor Vasyl Lukyanovych Muntyan", which took place at the Educational and Scientific Law School of the Taras Shevchenko National University of Kyiv in April 2024. Annual scientific readings on contemporary problems of land, agrarian, and environmental law were introduced to perpetuate and honor the memory of the outstanding Scientist, Man, and Teacher with a capital letter, Doctor of Law, Professor Vasyl Lukyanovych Muntyan. Vasyl Lukyanovych spent a significant part of his professional life at the Taras Shevchenko National University of Kyiv, where he raised a galaxy of students, like-minded people, and followers who, with gratitude and great respect, remember the bright memory of the outstanding Scientist of all times. This publication of a review and analytical nature offers you the main points of the speeches and scientific discussions of the conference participants on thematic areas of relevant modern land, agrarian and environmental and legal research, who shared their memories of communication with Professor V.L. Muntyan. A number of proposals have been made to popularize the works of the Great Scientist, in particular, by holding periodic Scientific Readings dedicated to the bright memory of Vasyl Lukyanovych.

During the conference, its participants updated and considered various problematic issues of land, agrarian and environmental law, state environmental policy and legal culture, both in historical retrospect and in the present. Scientists shared their achievements, scientific ideas, and proposals for the development of scientific thought and improvement of Ukrainian legislation, the establishment of democratic principles, and the improvement of the level of social and individual legal culture in the conditions of martial law and the post-war reconstruction of our state. Attention was paid, in particular, to: studying the conceptual apparatus of the above-mentioned branches of law and legislation; improving the system of environmental education and culture in our country; developing a system of guarantees for the implementation of constitutional provisions on land as the main national wealth, on the right to land ownership; studying, observing and implementing the norms of international environmental legislation and the legislation of the European Union; legal support for sustainable development and successful European integration of our state into the European Community.

Key words: agrarian law, martial law, epistemology, environmental law, European integration, land law, legal culture, natural resource law, Professor Vasyl Lukyanovych Muntyan, sustainable development.

Вступ. Василь Лук'янович Мунтян – Людина, Вчитель і Вчений з великої літери, видатний науковець XX і XXI століть, думки, праці і вчення якого завжди випереджали час. Значну частину свого професійного життя Василь Лук'янович провів у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, де зростив цілу плеяду учнів, однодумців і послідовників, які з вдячністю і великою шаною віншують світлу пам'ять видатного Науковця всіх часів. Василь Лук'янович Мунтян був не просто вчителем, він був наставником та взірцем для своїх учнів і послідовників. Його глибокі знання, людяність та безмежна відданість справі стали натхненням для багатьох. Ідеї вченого продовжують жити і використовуватися у сучасних наукових дослідженнях, на його науковій спадщині виховуються майбутні покоління правників.

У Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка 04 квітня 2024 року було проведено

Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного, екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна». Зазначена конференція стала втіленням ідей наукового співтовариства про започаткування щорічного наукового заходу – наукових читань в пам'ять про видатного вченого професора Василя Лук'яновича Мунтяна, висловлених під час проведення двох наукових заходів, інформація про результати яких була висвітлена на сторінках наукової літератури: Всеукраїнської науково-практичної конференції «Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України» (26 травня 2017 р., м. Київ), присвяченої пам'яті доктора юридичних наук, професора Василя Лук'яновича Мунтяна з нагоди 95-річчя від Дня народження [2; 3], та Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 100-річчя від Дня народження професора Василя Лук'яновича Мунтяна «Правові проблеми

раціонального природокористування, охорони природи та безпечного довкілля в Україні» (21 жовтня 2022 року, м. Київ) [4; 5].

У даній публікації оглядово-аналітичного спрямування вашій увазі пропонуються основні положення виступів і наукових дискусій учасників конференції за тематичними напрямками актуальних сучасних земельно, аграрно- та еколого-правових досліджень, які поділилися власними спогадами про спілкування із професором В.Л. Мунтяном, своїми здобутками, науковими ідеями й пропозиціями з розвитку наукової думки й удосконалення законодавства України, утвердження демократичних засад і підвищення рівня суспільної та індивідуальної правової та еколого-правової культури в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови нашої держави. Наразі видано збірник тез учасників конференції [6].

Метою цієї статті є виявлення доктринальних, історико-правових, політико-концептуальних, законодавчих, практичних та інших підходів і пропозицій до вирішення сучасних земельних, аграрних та екологічних проблем в умовах воєнного стану в доповідях учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції на тему «**Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного, екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна**», яка відбулася у Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка 04 квітня 2024 р., у контексті осучаснення національної правової політики, посилення міжнародної співпраці, євроінтеграції та сталого розвитку. Висвітленню мети дослідження сприяло вирішення таких **завдань**, як: проведення аналізу доктринальних земельно-, аграрно- та еколого-правових підходів, політико-правових документів концептуального характеру, джерел міжнародного та європейського права, національного законодавства України, матеріалів практики стосовно регулювання земельних, аграрних та екологічних відносин.

Методологія. В основу методології покладено загальнонауковий діалектичний метод пізнання суспільних явищ у їх взаємозв'язку та розвитку, а також наукові методи аналізу і синтезу, тлумачення правових норм, формально-юридичний, історичний, порівняльно-правовий, прогностичний та ін. методи.

Виклад основного матеріалу. Модератор наукової зустрічі доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри земельного та аграрного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент АПрН України **Володимир Васильович Носік** урочисто відкрив роботу конференції та привітав усіх учасників конференції з проведенням Перших читань пам'яті нашого Вчителя – вченого-правника, педагога, природознавця, непересічної особистості в українській науці

правової охорони природи, екологічного, земельного, колгоспного, аграрного, природоресурсного права, Людини мудрої, справедливої, інтелігентної, закоханої в рідну землю, її природу, мову, літературу, культуру, професора Василя Лук'яновича Мунтяна. Модератор конференції підкреслив: «Однозначно стає очевидним, що все, що було прийнято до війни, так чи інакше, після війни потребуватиме коригування, бо війна вносить свої корективи, насамперед, у суспільну свідомість, сприйняття об'єктивної реальності і, відповідно, розробки певної поведінки людини, тобто нас усіх, стосовно того, як ми будемо жити. Як казав Василь Лук'янович, і часто мені повторював, коли я приходив до нього обговорювати якусь проблему, – «...ну що, давайте, Володимир Васильович, розкажіть, як будемо міст будувати? Вздовж чи поперек річки?». І я спочатку, коли був дуже молодий, дивувався від того, що він мені таке питання задає, він же професор, а потім зрозумів усю філософію його запитання, і так через усе життя, і вам, всім його учням, я ставлю питання: «Як будувати будемо міст?». Війна, справді, вносить корективи відносно того, щоб знайти відповідь на питання про те, яким має бути економіко-правова, юридична і соціальна модель у контексті цих слів про правовий розвиток. Тут вам і загальна філософія, і економіка, тут історія, культура, демографія, екологія, безпека, армія, влада. Одним словом – всі ці інституції, і коли будуть об'єднані «знаменники» у підходах до розуміння того, що будемо робити далі, то зможемо визначати вектори, але цього мало. Цього недостатньо, тому що якщо вектор є, то його треба розвивати».

Вчений відмітив важливість продовження наукових ідей Василя Лук'яновича, закладених в основу сучасної правової науки, у працях його учнів та послідовників, молодого покоління вчених. Модератор підкреслив, що треба відзначати всіх, хто зараз працює на ниві земельного, аграрного та екологічного права, адже важливість розвитку цих сфер права в умовах війни і післявоєнного відродження важко переоцінити. Він висловив сподівання на плідну співпрацю вчених на сьогоднішній конференції, бо «...результати в нас мають бути такі, щоб ми підняли, обговорили та запропонували своє бачення шляхів вирішення сучасних еколого-правових, аграрно-правових, земельно-правових та інших правових проблем – з метою вирішення нашої глобальної проблеми – нашого національного забезпечення перемоги та громадянської злагоди на землі України».

З вітальним словом з нагоди проведення високого зібрання із вшанування пам'яті відомого вченого, правника, професора В.Л. Мунтяна до учасників конференції звернулася докторка юридичних наук, професорка, Заслужена юристка України, заступниця директорки Навчально-наукового інституту

права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Наталія Олексіївна Мельничук**. Вона підкреслила «міждисциплінарність, яка пропонується зараз у нашому університеті та в даному випадку дотримується», при проведенні цього наукового заходу – «форуму або перших наукових читань у статусі Української науково-практичної конференції». Відмічаючи важливість спільного проведення цього заходу кафедрами, участь представників інших навчальних закладів у конференції попри нові виклики сьогодення, які потребують свого вирішення, вчена висловила сподівання на те, що висвітлені проблеми і наукові дискусії «популяризуватимуть вчення, які сьогодні будуть обговорюватися, для студентів і для широкого кола всіх зацікавлених». Висловивши подяку Збройним Силам України за «можливість зібратися нам сьогодні хоча б у такому форматі», Наталія Олексіївна побажала присутнім мирного неба і плідної роботи, щоб учасники конференції змогли «обмінятися найновішими своїми думками, розуміннями, баченнями, як розвивати земельне, аграрне й екологічне право». Саме ці галузі, на її глибоке переконання, на сьогоднішній день відносяться до провідних галузей, які повинні розвиватися в Україні.

Із вітальним словом, як модераторка, до учасників конференції звернулася кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Тетяна Григорівна Ковальчук**. Вона згадала першу зустріч із Василем Лук'яновичем, це було після захисту нею кандидатської дисертації на тему «Правове забезпечення екологічної безпеки харчових продуктів» у 1996 році. Тетяна Григорівна назавжди запам'ятала слова Василя Лук'яновича, які були сказані цією видатною людиною при їх знайомстві: «Від якості та безпеки харчових продуктів залежить життя людини, залежить настрої людини, залежить творчий потенціал. Не кидайте цю тему, продовжуйте розвивати». І Т.Г. Ковальчук продовжує досліджувати цю тему, зокрема, й у доповіді, представленій на цих читаннях (у співавторстві з професоркою Г.І. Балюк).

Водночас, у вітальному слові Тетяна Григорівна торкнулася однієї важливої проблеми – включення до програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту зі спеціальностей 081 Право та 293 Міжнародне право на другому (магістерському) рівні вищої освіти питань з екологічного, земельного та аграрного права. Міністерство освіти і науки України запропонувало до громадського обговорення проект програми іспиту, в якій відсутні питання із зазначених галузей. Тетяна Григорівна повідомила, що кафедра екологічного права прийняла рішення підготувати звернення до МОН України з пропозицією включити питання з екологічного, земельного та аграрного права до

програми іспиту. На конференції було оголошено основні положення проекту такого звернення, підготовленого доцентками кафедри екологічного права О.В. Бевз та Т.А. Шараєвською.

Модераторка підкреслила, що теж вважає, що потрібно не один раз звертатися до МОН України. Крім того, необхідно направити звернення також до створеної у 2023 році міжвідомчої робочої групи з удосконалення системи екологічної освіти в Україні. Учасники конференції внесли пропозиції до цього проекту та в цілому підтримали ідею такого звернення. Було запропоновано, крім того, до підготовки звернення долучити представників органів законодавчої, виконавчої та судової влади, а також профільні комітети, управління апарату Верховної Ради України і якнайбільше юридичних компаній, юридичних фірм, практиків.

У вітальних словах із нагоди проведення високого зібрання учня і послідовника професора В.Л. Мунтяна – доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України, ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Анатолія Павловича Гетьмана** – було висловлено шану і повагу до нашого Вчителя, Людини з великої літери, видатного науковця. Він передав вітання із міста-героя Харкова від імені багатотисячного колективу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого і подякував організаторам конференції, зокрема, Володимирі Васильовичу Носіку і Тетянні Григорівні Ковальчук, членам їх кафедр та колективам за те, що «в наш важкий і непростий час організували цей форум і на цьому форумі ми вшановуємо пам'ять Василя Лук'яновича Мунтяна. Вшановуємо пам'ять неперевершеної особистості, науковця, освітянина, який залишив та вписав своє ім'я золотими літерами в юридичну освіту і юридичну науку». Він також висловив сподівання, що «такі форуми, такі конференції будуть продовжуватися, і ми будемо завжди проводити відповідні наукові заходи для того, щоб згадати тих, «на чийх плечах» ми сьогодні знаходимося».

Анатолій Павлович із приємністю розповів про те, що він особисто спілкувався, особисто знав і відносить себе до категорії учнів Василя Лук'яновича, а також про те, що він свої кандидатську та докторську дисертації писав на тих працях, які були свого часу підготовлені, написані Василем Лук'яновичем. Вчений звернув увагу на дотичність наукових ідей і поглядів Василя Лук'яновича «не лише до Київської юридичної, до Київської правничої школи, але він мав тісні зв'язки і з Харківською юридичною, і з Харківською правничою школою». Він підкреслив: «...ми пам'ятаємо ті часи, коли Василь Лук'янович як фронтовик, як учасник Другої Світової війни, досить дружно спілкувався із викладачами, з науковцями, з освітянами Харківського юридичного інституту. Учасниками Другої світової війни,

фронтівиками були і Юліан Олександрович Вовк, і Віктор Васильович Гречко, і Володимир Степанович Шелестов, і багато-багато інших освітян – харківчан, які підтримували дуже тісне спілкування із Василем Лук'яновичем».

У своїх спогадах Анатолій Павлович звернувся до тих подій, коли Василь Лук'янович захистив докторську дисертацію у Харківському юридичному інституті у 1975 році, і що «...це безумовно, була велика честь для нашого колективу, для колективу Харківського юридичного інституту, що така постать, Василь Лук'янович, приїхав і захищав докторську дисертацію у нашому колективі». У пам'яті зринали і «...ті зустрічі, коли Василь Лук'янович на запрошення наших вчителів і нас приїздив до міста Харкова – до Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого – в якості опонента, приїздив на конференції, які проводилися в Харкові, вносячи своєю присутністю такий чудовий колорит і в наукову дискусію, і в життєву дискусію! Це завжди було такою квінтесенцією спілкування, яка тільки підвищувала рівень всіх тих розмов і дискусій, які проводилися на відповідних панелях або площах у межах тих чи інших науково-практичних конференцій, семінарів та інших заходів». Вчений підкреслив надзвичайну важливість вшанування пам'яті наших вчителів – тих людей, які стояли біля витоків юридичної науки не лише Київської і Харківської правничих шкіл, а й загалом біля витоків юридичної науки нашої держави: «...вже гарною традицією стало вшанування пам'яті професора В.Л. Мунтяна шляхом проведення щорічної науково-практичної конференції на базі кафедри земельного та аграрного права, кафедри екологічного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а організація перших наукових читань із сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича засвідчує шану та повагу до Вчителя, одного із фундаторів освітньої та наукової школи земельного, екологічного, аграрного та природоресурсного права України, під час яких послідовники наукового шляху В.Л. Мунтяна мають змогу обговорити актуальні проблеми правової охорони навколишнього природного середовища, раціонального природокористування та безпечного для життя і здоров'я довкілля».

Долучившись до привітання, свою доповідь, підготовлену спільно з професором А.П. Гетьманом, на тему «Актуальність сучасних проблем реалізації державної екологічної політики крізь призму наукових поглядів професора В. Л. Мунтяна» [6, с. 7–11] озвучила кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Ольга Олександрівна Статівка**. В контексті заявленої тематики вона зазначила, що «...історія – це,

передусім, наше майбутнє, тому організація і проведення конференцій, які присвячені пам'яті вчених, великих постатей, на вченнях яких зараз будується доктрина екологічного, аграрного, природоресурсного і земельного права – це, безумовно, велика подія для наукової спільноти». Відзначаючи актуальність вчення та наукових ідей Василя Лук'яновича Мунтяна в контексті сучасної державної екологічної політики, вона зазначила про те, що була і залишається ученицею учнів Василя Лук'яновича Мунтяна, бо особисто не знала вченого. Наголосила також і на тому, що роботи Василя Лук'яновича, такі як фундаментальна праця «Основи раціонального природокористування і правові аспекти охорони природи», а також багато інших, залишаються актуальними й на сьогодні і будуть актуальними ще досить тривалий час. За словами вченої, «безпрецедентна емпірична цінність та практичне значення наукових гіпотез, ідей, висновків, пропозицій щодо удосконалення екологічних правовідносин, сформованих В.Л. Мунтяном, полягає, передусім у тому, що його перу належить розробка концептуальних засад екологічного права, його підгалузей і інститутів, комплексне обґрунтування проблеми правового регулювання раціонального природокористування. Врахування доктринальних положень, згенерованих у свій час Василем Лук'яновичем у процесі розробки сучасним поколінням вчених-правознавців теоретико-методологічних засад екологічного права, є виваженням та особливо актуальним в умовах реформування напрямків реалізації державної екологічної політики та адаптації національного екологічного законодавства до законодавства ЄС».

Ведучи мову про актуальність різних напрямів державної екологічної політики, – саме крізь призму внеску науковців, які заклали фундамент для становлення галузі екологічного права, – Ольга Олександрівна зазначила про те, що в умовах воєнного стану і в умовах повоєнного відновлення, безумовно, постане багато питань, у тому числі і про відшкодування збитків, завданих агресором нашому довкіллю. Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України розроблені спеціальні методики, щодня фіксуються і підраховуються ці збитки. Зазначила вона і про те, що в сучасних умовах «...актуальність наукового дослідження Василя Лук'яновича про необхідність виховання людини у дусі поваги до природи підтверджується й пролонгацією наукових ідей і висновків щодо розв'язання проблеми еколого-правової культури та правосвідомості у роботах його учнів і вірних спадкоємців його наукової спадщини».

Підтримуючи слова професора А.П. Гетьмана про важливе значення даної конференції, присвяченої пам'яті професора Василя Лук'яновича Мунтяна, для юридичної науки нашої держави, велику пошану та подяку організаторам за можливість

долучитися до такої непересічної події, як зазначена конференція, висловив кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Євгеній Павлович Суєтнов**. Він розповів про долученість до дискусії про шляхи вдосконалення еколого-правових та освітніх засад формування фахівців-правників таких вчених, як Надія Романівна Кобецька, Юлія Андріївна Краснова та інших. Було підготовлено звернення до Міністерства освіти і науки України, і за підписом Анатолія Павловича Гетьмана направлено на адресу Міністерства освіти і науки України. Народна депутатка України Юлія Овчиннікова в якості депутатського звернення підтримала бажання, прохання і вимоги науковців, так само надіславши вже від депутатського корпусу на ім'я Міністра МОН України звернення щодо включення дисципліни «Екологічне, земельне та аграрне право України» до структури єдиного державного кваліфікаційного іспиту. Дякуючи за підтримку, Євген Павлович висловив сподівання на те, що результати цих звернень будуть позитивними: «...в будь-якому разі не припиняємо наші намагання, нашу боротьбу, і я впевнений, що рано чи пізно все ж таки наші дисципліни потраплять до структури ЄДКІ!».

У своїй доповіді на тему «Окремі аспекти впровадження екосистемного підходу в екологічну політику та право Європейського Союзу» [6, с. 130 – 134] вчений підкреслив важливість вчення професора В.Л. Мунтяна про правову охорону природи для розвитку сучасного екологічного права. Приділивши увагу шляхам становлення та розвитку екосистемного підходу в міжнародному праві, доповідач зазначив про сформованість на сьогоднішній день «змістовної та цілісної стратегії, яка продовжує вдосконалюватися та втілюватися у різних міжнародно-правових, європейських та національних актах екологічного спрямування». Водночас, він вказав на недостатню дослідженість процесу впровадження екосистемного підходу в екологічну політику і право Європейського Союзу, що й зумовило необхідність дослідження особливостей впливу міжнародних процесів на формування екологічної політики ЄС зі збереження біологічного різноманіття на засадах екосистемного підходу. Попри достатній рівень відображення стратегії екосистемного підходу в екологічній політиці та праві ЄС, Євгеній Павлович наголосив на тому, що для України вивчення європейського досвіду впровадження цієї стратегії має важливе значення, «оскільки переважну більшість згаданих європейських документів наша держава зобов'язалася імплементувати в національне екологічне законодавство на підставі підписаної у 2014 році Угоди про асоціацію».

Доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського

національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАПрН України, президент Міжнародної екологічної академії, Голова Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи **Василь Васильович Костицький** привітав учасників конференції і зазначив, що «...наші зустрічі – це фактично продовження роздумів над доктринальними проблемами нашої науки екологічного, земельного, аграрного права. І я думаю, що постать Василя Лук'яновича Мунтяна тут дуже визначна. Я би відштовхнувся від думки, яку свого часу висловлював Василь Лук'янович ще в 60-х роках, коли говорив, що «охорона природи і раціональне використання природних ресурсів – це дві сторони однієї медалі». І вже тоді, як бачимо, доктринальні питання привертати увагу і до об'єкта дослідження нашої науки, і до предмету його дослідження». Вчений з великою вдячністю розповів про важливу роль Василя Лук'яновича в його житті, який виступив першим опонентом на захисті його докторської дисертації в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, написав велику, розлогу й позитивну рецензію. За словами доповідача, «Василь Лук'янович відрізнявся від абсолютної більшості вчених тим, що він не тільки присвятив своє життя проблемам охорони довкілля, але й знав дуже добре це довкілля. І мені навіть іноді було трішечки незручно, соромно, коли ми проводили конференції на заході України і виявляли, що Василь Лук'янович краще знає Закарпатську, Львівську, може Івано-Франківську область, ніж ми, люди, які народилися там і звідти були делеговані Галичиною до нашої науки».

Василь Васильович висловив пропозицію про продовження традиції вшанування пам'яті видатних вчених, таких як Василь Лук'янович Мунтян, як Юліан Олександрович Вовк, адже «це важливо для тих, хто йде за нами, для молодих вчених, яким теж буде важливо знати, чим ми займалися і чим займаємося». Вчений запропонував «вшановувати і живих класиків, адже в кожного будуть найближчим часом або ювілеї творчої праці, або ювілеї життя. Можна проводити такі конференції».

У своїй доповіді на тему «Право на життя і сприятливе довкілля у контексті дослідження об'єкту правової охорони навколишнього природного середовища» Василь Васильович наголосив на тому, що в основі еколого-правової науки – людина. За словами Папи Римського Івана Павла II, який любив Україну і багато зробив для нас, «людина – це центр притягання всього». З цим пов'язане питання про об'єкт нашої науки і про ті напрямки, які вона реалізує, – про правову охорону природи, раціональне використання природних ресурсів, екологічну безпеку, адже сьогодні постає питання про людину. Підтримуючи думку професора В.В. Носіка щодо змісту статті 3 Конституції, він зазначив про те, що окремим напрямком в екологічному праві треба розглядати

питання правової охорони життя і здоров'я. Медичне право розвивається своїм шляхом, і воно дотичне до правової охорони життя і здоров'я безпосередньо, але стосується багатьох інших проблем, які виходять за рамки екологічного права. «Якщо подивитися на звіт про глобальні ризики 2023 року, який було оприлюднено Всесвітнім економічним форумом, то там серед існуючих ризиків були названі такі, як інфляція, торгові війни, відтік капіталу з ринків, що розвивається, соціальні хвилювання, геополітична конфронтація, загроза ядерної війни. І тепер певна річ, що війна теж має свої екологічні ризики. Але що ж зараз новими ризиками названо? Якщо подивитися на цих сім нових ризиків, які названі світовою економічною думкою, то ми побачимо, що крім трьох, які нас не стосуються прямо, такі як поляризація суспільства, поширення кіберзлочинів і масштабна вимушена імміграція, інші чотири – це: «провал» спроб пом'якшити зміну клімату – раз; «провал» спроб адаптації суспільства до зміни клімату – два; криза природних ресурсів – три. Її ймовірність масштабних подій, пов'язаних зі шкодою довкіллю, яка переросла вже у факт...». Серед інших фактів доповідей, перш за все, назвав екоцид, який став результатом російської воєнної агресії проти України, і який «загрожує не тільки українському народу, але й країнам Чорноморського басейну і щонайменше – Центральної Європи».

Василь Васильович також підтримав думку про необхідність внесення питань з екологічного права до єдиного державного кваліфікаційного іспиту та повторних звернень із цього питання до Міністерства освіти і науки України, до Верховної Ради України, адже «питання забезпечення сприятливого для життя довкілля і екологічних перспектив життя нинішньої цивілізації вимушено стають на порядок дня. Вирішення проблеми екоциду та багатьох інших, які постають перед Україною, потребує співпраці не тільки представників технічних спеціальностей, але й роботи юристів, урахування політики держави і розуміння особливостей розвитку сучасного світу і сучасної науки, адже «наша спеціальність має бути присутня в оціночних підходах до визнання фаху наших правників!».

На завершення вчений відмітив, що він із великим інтересом бере участь у наших конференціях, які базуються на філософсько-правових та доктринально-правових підходах до вирішення низки сучасних еколого-, земельно- та аграрно-правових проблем, а доповіді відомих вчених-правників і виступи молодих дослідників є цікавими та актуальними.

На конференції було озвучено спільну доповідь професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права, докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України **Галини Іванівни Балюк** та завідувачки кафедри екологічного права Навчально-наукового

інституту права, кандидатки юридичних наук, доцентки **Тетяни Григорівни Ковальчук** на тему «Здоров'я людини як об'єкт еколого-правового захисту» [6, с. 18 – 23]. Розпочала виступ Галина Іванівна, яка підкреслила, що їй дуже пощастило, бо вона є ученицею Василя Лук'яновича Мунтяна. «Якщо говорити відверто, то ім'я Василя Лук'яновича – одне з найяскравіших і найавторитетніших у нашій вітчизняній земельній, аграрній і екологічній науці», – зазначила Галина Іванівна. Вона підкреслила, що Василь Лук'янович відрізнявся тим, що був людиною надзвичайно культурною: «...якщо говорити про його мову на лекціях, то це була дуже багата мова, виразна мова, грамотна мова, відточена мова, відточена мова стилем». На думку Галини Іванівни, «треба наслідувати саме його погляди, саме його почуття до нашої рідної землі, яку він дуже любив. Він знав абсолютно всю Україну, в тому числі й наш Крим, який сьогодні є тимчасово окупованим. Більше того, Василь Лук'янович дуже любив свою роботу і вимагав такої ж любові від своїх студентів. Він ніколи не зраджував своїм принципам. Він вважав, що моральність, поведінка людини – це її найвища чеснота».

Висвітлюючи ключові ідеї свого виступу, Галина Іванівна зазначила, що «право людини на безпечне для життя та здоров'я довкілля – це стержень правової системи держави, основне, що визначає її соціальний, політичний, соціально-юридичний зміст. Критерієм усталеності правової системи суспільства і показником рівня його правового розвитку в умовах економічної, політичної, соціальної нестабільності, а в умовах сьогодення, воєнного стану, є здатність держави забезпечити реалізацію права людини і громадянина на належний стан здоров'я. З цією метою є необхідність переглянути певні стереотипи, які склалися в державі до цього питання». Підкресливши комплексний та міждисциплінарний характер проблем, які стосуються здоров'я людини і вирішення яких знаходиться у площині медицини, права, економіки, соціальної сфери, продовольчої та екологічної безпеки тощо, вчена підкреслила необхідність визначення власне поняття «здоров'я». Доповідачка запропонувала також і авторське визначення цього терміну: «здоров'я – це природня, абсолютна і неперехідна життєва цінність, яка займає найвищу сходинку в ієрархічній системі цінностей, а також в системі таких категорій людського буття як інтереси і ідеали, гармонія, краса, зміст і щастя життя, творча праця і ритм життєдіяльності». На думку вченої, по мірі зростання благополуччя населення та задоволення ним своїх природних первинних потреб (у харчових продуктах, в житлі, інших благах) відносна цінність здоров'я в очах людини все більше зростає і людина приділяє цьому все більше уваги. Серед найбільш актуальних для формування правової демократії та соціальної держави

проблем вчена визнала проблеми у сфері реалізації прав і обов'язків громадян і держави, що має безпосереднє відношення до сфери забезпечення охорони життя і здоров'я людини – «...це особливо відчутно в сучасних умовах повномасштабного вторгнення російської федерації на нашу територію!».

Крім цього, Галина Іванівна підтримала пропозицію вчених стосовно внесення дисципліни «Екологічне, земельне та аграрне право України» до структури єдиного державного кваліфікаційного іспиту, адже правові проблеми забезпечення екологічної безпеки поєднані з необхідністю врахування особливостей забезпечення ядерної та радіаційної безпеки і «...мова йде про радіаційну та ядерну безпеку, які включені у Формулу миру нашого Президента!».

Продовжила доповідь модераторка конференції – кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Тетяна Григорівна Ковальчук**, яка повернулася до слів, сказаних їй Василем Лук'яновичем при першій зустрічі, про те, що «...від харчових продуктів залежить настрої людини, залежить здоров'я людини». На підтвердження була наведена позиція Всесвітньої організації охорони здоров'я, яка визнала, що незалежно від того, де людина проживає, 70% здоров'я людини залежить від харчових продуктів. Розглядаючи здоров'я людини як об'єкт еколого-правового регулювання, доповідачка, в першу чергу, звернулася до положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема до його преамбули, в якій складовою державної екологічної політики визнається захист життя та здоров'я людини від негативного впливу навколишнього природного середовища. Було підкреслено, що не тільки у статтях базового Закону (ст. ст. 5, 9, 25 та інших), а й Водного і Земельного кодексів України, Закону України «Про охорону атмосферного повітря», законодавства, яке регулює питання ядерної і радіаційної безпеки, також постійно вживається термін «життя та здоров'я людини». Тетяна Григорівна перейшла до питання тлумачення чинним законодавством здоров'я людини як об'єкта правового регулювання. Було згадано статут Всесвітньої організації охорони здоров'я, який визначає здоров'я людини як стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад. Зазначене визначення, так як воно вживається у статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я, продубльовано в Основах законодавства України про охорону здоров'я.

Перейшовши до характеристики Закону України «Про систему громадського здоров'я», прийнятого 06 вересня 2022 року, Тетяна Григорівна звернула увагу на категорійний апарат цього Закону. Зокрема, були наведені визначення термінів, запропонованих

у цьому Законі: «єдине здоров'я», «громадське здоров'я», «детермінанти здоров'я» (при цьому законодавець розшифровує індивідуальні, економічні, соціальні та жодного слова не говорить про екологічні детермінанти). Вчена наголосила, що непогано було б уточнити, що мали на увазі розробники проекту, коли визначали такі категорії, як «громадське здоров'я», «єдине здоров'я», «детермінанти здоров'я», а також запропонувала уточнити поняття «соціальні детермінанти» як не просто доступ до харчових продуктів, а доступ до екологічно безпечних для споживання кожною людиною харчових продуктів. «Звичайно, потребує законодавчого закріплення термін «екологічні детермінанти здоров'я, і ми пропонуємо з Галиною Іванівною до цих екологічних детермінант здоров'я відносити рівень забруднення навколишнього природного середовища місцевості, де проживає людина, рівень забруднення поверхневих та підземних вод, земельних ділянок, атмосферного повітря. Ми всі розуміємо, що ці складові найбільше впливають на стан життя та здоров'я людини взагалі, і зокрема, щодо вирощування сільськогосподарської продукції», – підкреслила доповідачка.

Головний співробітник Інституту агроекології і природокористування Національної академії аграрних наук України, доктор економічних наук, професор **Олександр Іванович Ковалів** на початку свого виступу, привітавши всіх учасників конференції, зазначив, що особисто не знав Василя Лук'яновича Мунтяна, але, в той же час, підкреслив, що тематика, яка піднімається на конференції його імені, дуже важлива і має розглядатися як у юридичному, так і в економічному та в інших аспектах, адже тільки комплексно та системно можна її розв'язати.

Олександр Іванович наголосив на важливості знання чинної Конституції України, особливо щодо землі як основного національного багатства, не лише для тих, хто вивчає екологічне, земельне, аграрне право, а й для кожного громадянина України. «Все починається з правдивих і достовірних знань про головні засади Основного Закону України, – закону прямої дії, – які доносяться професійними національно вмотивованими викладачами (вчителями) через відповідальну систему університетської освіти, переймаючи досвід поширення нових знань відомого українця Василя Лук'яновича Мунтяна». На його думку, вимагалось, особливо після прийняття Конституції України, «...взяти на повноцінний загальнонаціональний баланс землю, що є власністю Українського народу, але і до сьогоднішнього дня такого не відбулося. Особливо це актуально в умовах повномасштабної російської агресії, коли захоплено частину території України, і для того, щоб підрахувати збитки для України, потрібно взяти на баланс основне національне багатство». Більш детально про важливість знання і врахування конституційних положень щодо землі як національного

багатства Олександр Іванович доповів під час свого виступу на тему «Про власність «на землю» – базові конституційні знання заради заможної життєдіяльності в Україні» [6, с. 88 – 92]. Зокрема, увага доповідача була зосереджена на розумінні ст. 13 Конституції України, в якій, на думку автора, закладено унікальний алгоритм – лише «користування» природними об'єктами, а не «володіння» і «розпорядження».

«Повноцінне пізнання і уявлення ролі та функцій цих природних об'єктів в часі і просторі, враховуючи наведений спектр їхніх характеристик з позиції конституційно декларованих прав всіх суб'єктів таких земельних відносин і природокористування в Україні – є надвагомими передумовами для законного державотворення і відновлення історичної справедливості», – зазначив О.І. Ковалів. Доповідач підкреслив, що в Конституції України відображається розуміння «землі», по-перше, як території держави Україна; по-друге, в ст. 13 закладено слова «земля, її надра тощо як природні об'єкти, які є власністю Українського народу», природні об'єкти в цьому геопросторі землі, в її літосфері, атмосфері і в гідросфері; третє розуміння – «земельна ділянка» (межа) як об'єкт цивільних прав (нерухомість), що перебуває у власності і є земельним капіталом її власника. Вчений підкреслив, що в Земельному кодексі України відображається лише останнє розуміння землі (ст. 79 ЗКУ) та продовжив розвивати ідею про «необхідність ще з моменту прийняття Декларації про державний суверенітет України, а особливо після прийняття Конституції України підтвердити делімітацію і демаркацію кордону, поіменну реєстрацію громадян України як засновників держави і співвласників землі та її природних ресурсів, здійснити облік і взяти на повноцінний баланс власника (громадян України) всі категорії природних об'єктів (ресурсів) у національному кадастрі, а також створити позавідомчу Національну земельну установу України як загальнонаціональний інститут («Національна земельна комора»). Водночас мала б функціонувати багатогранна позавідомча Національна геоінформаційна система, в основі якої мають діяти кадастрові, реєстраційні та інші загальнонаціональні системи». Доповідач піддав критиці ст. 79 ЗК України та ст. 373 ЦК України, де, на його думку, замінено конституційну норму щодо права лише «користування» природними об'єктами права власності народу (ч. 2 ст. 13 Конституції України) іншим словом – «поширення», – а також наголосив на необхідності їх зміни.

Модератор конференції доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри земельного та аграрного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент АПрН України **Володимир Васильович Носік** виступив із доповіддю на тему «Правові проблеми агролісових правовідносин

в контексті наукових ідей Василя Лук'яновича Мунтяна про правову охорону лісів» [6, с. 28 – 32], виокрепивши її декілька основних тез та розпочавши зі слів: «Василь Лук'янович одним із перших у радянський період підняв проблему правової охорони лісів. Він одним із перших підготував праці з цього приводу і вони відрізняються фундаментальністю у тому плані, що ці проблеми потребують детальної правової регламентації». Володимир Васильович наголосив на актуальності сучасних наукових досліджень агролісових відносин – сфери, в якій «...практично не було досліджень, за виключенням однієї роботи Ірини Сергіївни Сюйви щодо використання лісових ресурсів у сільському господарстві. Це була її кандидатська дисертація, але питання залишається відкритим». Поштовхом до дослідження такої проблеми на даний час вчений вважає, насамперед, війну і те, що «війна заподіює шкоду лісовим ресурсам, але заподіяння шкоди лісовим ресурсам безпосередньо відбивається на тому, яким буде сільське господарство».

Дослідження з точки зору правового регулювання відтворення лісів, за словами доповідача, «є надзвичайно важливою – архіактуальною – тематикою». Володимир Васильович нагадав присутнім про те, що під редакцією професорки Галини Іванівни Балюк свого часу було підготовлено декілька коментарів окремих джерел поресурсового законодавства, до розробки яких було залучено кафедри земельного та аграрного права, екологічного права, а також фахівців інших науково-правничих шкіл. На його думку, «назріла необхідність поновити цю роботу і видати науково-практичний коментар Лісового кодексу України, 2-ге видання, тому що тематика надзвичайно актуальна, витоки якої заклав наш шановний вчитель Василь Лук'янович Мунтян».

Більшість проблем використання й охорони лісів вчений пов'язав із тим, що «...Україна відноситься до маловодних країн. Хоч у нас річок було багато, але за статистикою, Україна відноситься до дефіцитних країн із водою». Аналізуючи статистичні дані щодо зазначених впливів на ліси, землі і води комплексно, доповідач зауважив, що поштовхом до підготовки доповіді саме на означену тему «...послугувало те, що у Верховній Раді України є законопроект, який передбачає та вносить зміни у Закон щодо так званих суцільних санітарних рубок лісу. Я вважаю, що це дуже велика складова корупційної системи у використанні лісів і доступу до використання лісів, що може заподіяти величезну шкоду!».

Доповідач звернув увагу учасників конференції на те, що тема аграрно-лісових правовідносин практично відкрита і не розроблена з позиції статті 13 Конституції України, адже в цьому плані дуже бракує досліджень зазначеної проблематики. Звернувшись до досліджень, які здійснює сьогодні Інститут агроекології і природокористування НААН України, доповідач відмітив наявність у них програм

із захисту ґрунтів, з охорони ґрунтів, складовою яких є агролісові відносини – «агролісомеліорація, як складова боротьби з ерозією ґрунтів в Україні, це складова, без якої не може розвиватися Україна економічно. Вона не буде мати перспектив, якщо не буде забезпечено цю стабільність».

Перспективи розвитку України в майбутньому, як кандидата на вступ у члени Європейського Союзу, вчений пов'язує із відновленням лісів після війни, з відтворенням ґрунтів, що він вважає складовою перспективного суспільного розвитку. Ведучи мову про формування єдиної сільськогосподарської політики Європейського Союзу, «зеленої карти» Європейського Союзу, екологічної складової Європейського Союзу та загалом – європейського вибору, вчений підкреслив важливість зазначених питань, які стануть «ключовими в переговорних рамках з кожною із країн Європейського Союзу, з ким буде вести Україна перемовини, а відтак – усім нашим фахівцям доведеться докладати багато зусиль при проведенні адаптації законодавства Європейського Союзу, тому що ми маємо певні категорії, наприклад, сільське господарство, до якого в нас входить продукція сільського, лісового і рибного господарства. Ми кажемо, що це – сільське господарство». Вчений зазначив про те, що на кафедрі земельного та аграрного права Тамара Борисівна Саркісова провела дослідження законодавства Європейського Союзу і взяла лише одне поняття – «фермер», яке дослідила за директивами Європейського Союзу та зробила проєкцію на українське законодавство і подивилася, «на яких площинах ми знаходимося». Він додав також, що йому, як члену Науково-консультативної Ради при Голові Верховної Ради України, важливо привернути увагу до питання про необхідність «вносити зміни у законодавство, у розуміння поняття «фермер». Це є важливі, це нові, так би мовити, напрямки, це відкриття ідеї, яку нам необхідно буде розробляти».

На виступ професора В.В. Носіка відгукнулася кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Еліна Владиславівна Позняк**. Вона зазначила, що на сьогодні дослідження різних напрямів лісо-правової політики викликає жвавий інтерес у молодих дослідників еколого-правової проблематики, а на кафедрі екологічного права започатковано дисертаційне дослідження аспіранткою першого року навчання Анна-Марія Богданівна Ковалик. Дійсно, проблеми відтворення лісів у зв'язку із нищівними наслідками воєнних дій російської федерації на території нашої держави актуалізують проблему розробки і державних програм, і концептуальних підходів до відтворення лісів різних регіонів з урахуванням особливостей проведення державної та регіональної політики щодо лісів

різних правових категорій. Важливо відтворити не лише ліси як об'єкти навколишнього природного середовища, про що свого часу писав наш Вчитель, професор Василь Лук'янович Мунтян, але й відновити їх життєво важливі для людини функції: екологічні, кліматорегулюючі, пізнавальні, культурно-виховні, рекреаційні та інші.

Висвітленню рекреаційних властивостей лісів – і не тільки – була присвячена її тема доповіді «Еколого-правова культура відпочинку і рекреації в Україні: проблеми та пріоритети сьогодення» [6, с. 118 – 122]. Аналізуючи чинне законодавство України, доповідачка зазначила про те, що «туристичний потенціал різних природних ресурсів і комплексів, виходячи з їх диференційного правового режиму використання, охорони та відтворення, є чинником підвищення загальної культури громадян і суспільства та екологічної культури зокрема, зайняття туризмом є видом рекреаційної діяльності». Закріплені в Законі України «Про туризм» види туризму, на її думку, здебільшого, ґрунтуються «...на засадах формування екологічної культури, що створює культурно-пізнавальні гарантії ефективності реалізації правових норм, встановлює засади раціонального використання рекреаційних ресурсів для туризму, регулює відносини, пов'язані з його організацією і здійсненням на території України та стосовно окремих рекреаційних зон і територій». Еліна Владиславівна відмітила і той факт, що документи концептуального характеру в умовах воєнного стану потребують свого системного оновлення з урахуванням оновлення нормативно-правової бази у сфері відпочинку і рекреації. Розширення територій рекреаційного природокористування та наروщування рекреаційного потенціалу, діяльність із відтворення рекреаційних зон і територій, які зазнали впливу в результаті воєнних дій, вона запропонувала визначити в якості перспективних напрямів державної екологічної політики.

Наголосила вчена і на доцільності розробки Концепції розвитку рекреаційного потенціалу України, яка окремими розділами визначала б вектори відновлення і розвитку власне рекреаційних ресурсів, зон і територій, а також рекреаційного потенціалу населених пунктів, об'єктів культурної спадщини і старожитностей, територій культових і релігійних об'єктів, природно-заповідних об'єктів і територій, лікувально-оздоровчих зон, територій і курортів, екологічної мережі загалом. На її думку, необхідно активніше впроваджувати новачки в сфері благоустрою у населених пунктах – створення «кишенькових» парків, вертикальне озеленення, охорону природного ландшафту без застосування викошування трав і газонів тощо. Важливо конкретизувати у законодавстві обмеження для здійснення рекреаційної діяльності в межах низки територій природоохоронного характеру.

Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціального права юридичного факультету

Львівського національного університету імені Івана Франка **Володимир Іванович Федорович** подякував організаторам конференції та всім учасникам за організацію такого важливого наукового форуму і наголосив, що проведення таких заходів у сьогоднішніх умовах набуває особливого значення. Вчений зазначив, що особисто був добре знайомий та багато спілкувався із Василем Лук'яновичем. У своїх спогадах про Вчителя, професора, доктора юридичних наук В.Л. Мунтяна він зазначив, що Василь Лук'янович був видатним ученим у своїй галузі, він був справжнім українцем, патріотом українського народу та безмежно любив Україну і завжди на тому наголошував і не соромився цього навіть у важкі радянські часи. «За розповідями з історії життя Василя Лук'яновича очевидно можна вивчати історію України та історію українського народу за останні 100 років!» – підкреслив доповідач.

Наукова спадщина Василя Лук'яновича також є величезна, зокрема, одним із його головних напрямків наукових досліджень було дослідження питання раціонального природокористування. Вибір теми свого виступу вчений пояснив тим, що за радянських часів і сьогодні підхід до трактування принципу раціонального природокористування має суттєві відмінності. У своїй доповіді «Еволюція змісту принципу раціонального природокористування» [6, с. 135–138] вчений підкреслив, що «...в радянський період, на початку зародження екологічного вправа, здебільшого, зміст принципу раціонального природокористування визначався із таким економічним ухилом більше, тому що це підкреслювало існуючий у радянські часи споживацький характер до відносин природокористування. Із розвитком законодавства про охорону навколишнього природного середовища на початку 60-х років і пізніше зміст цього принципу дещо почав змінюватися як у законодавстві, так і в доктринальному трактуванні». Зокрема, вказувалося про те, що природокористування повинно здійснюватися не тільки для досягнення економічного ефекту, але й з урахуванням законів природи та її охорони. Зрозуміло, що зміст принципу раціонального природокористування повинен бути спрямований на забезпечення різних функцій, які природа відіграє в житті людини, не тільки економічної, але й екологічної, соціальної, світоглядної, естетичної і так далі. Сьогодні зміст принципу раціонального природокористування, виходячи зі змісту законодавства і його наукових трактувань, значною мірою змінився – пріоритет надається вимогам екологічної безпеки і забезпеченню безпечного для життя та здоров'я довкілля.

Вчений зазначив про те, що практична реалізація цього принципу на сьогоднішній день, на жаль, далека від теоретичних і нормативних положень про раціональність природокористування. Значних шкідливих наслідків для стану довкілля сьогодні

завдають і воєнні дії, які ведуться на території України, «...але дивимось з оптимізмом у майбутнє і після нашої перемоги, я думаю, що раціональність природокористування буде однією із базових засад і відбудови України, і розвитку екологічного законодавства в цілому».

Доповідь на тему «Актуальні питання правової охорони, відтворення і підвищення родючості ґрунтів крізь призму спадщини Василя Лук'яновича Мунтяна» [6, с. 33 – 37] запропонувала кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Ольга Володимирівна Донець**. На початку доповіді Ольга Володимирівна згадала про Василя Лук'яновича як визначного діяча української правової науки, спадщина якого нараховує понад 150 наукових праць та публікацій, серед яких більше десяти – це монографічні дослідження. «Це справді основа, той фундамент, який дозволяє нам зараз спиратися на ці наукові роботи і формувати, висловлювати, поширювати свої вже власні наукові здобутки», – зазначила доповідачка.

Зокрема, у власному дослідженні О.В. Донець використала науковий підхід для аналізу взаємодії суспільства і природи в контексті екологічних проблем, запропонований Василем Лук'яновичем, який виділив форми взаємодії природи і суспільства: спочатку використання природи, її охорона, а потім відповідно і захист природного середовища. Проаналізувавши погляди науковців на питання співвідношення форм взаємодії природи та суспільства і на місце відтворення, відновлення природних ресурсів, доповідачка наголосила на тому, що «...незважаючи на те, що відтворення, відновлення природних ресурсів розглядається або як на невід'ємна складова використання природних ресурсів, або самостійна форма взаємодії природи та суспільства, усі сходяться в тому, що відтворення, відновлення природних ресурсів і комплексів є важливою складовою взаємодії природи і суспільства. І в сьогоднішніх умовах, в умовах збройної російської агресії, відтворення, відновлення природних ресурсів, комплексів – це дійсно архіактуальне питання». Вирішенню питання, «як бути із землями, які зазнали колосальної шкоди від постійних обстрілів рф, особливо із землями сільськогосподарського призначення, з ґрунтами в умовах адаптації екологічного законодавства до екологічних вимог, стандартів Європейського Союзу...», могли б допомогти, на її думку, Екологічний кодекс України, і Закон України про охорону ґрунтів. О.В. Донець підкреслила, що Законом України «Про охорону земель» питання відтворення, підвищення родючості ґрунтів, відновлення забруднених земель, розкрито недостатньо: «...в Україні майже відсутні загальнодержавні регіональні програми відтворення родючості ґрунтів, а це неприпустимо в умовах сьогодення з урахуванням

того факту, що стан ґрунтів має критичне значення для продовольчої безпеки нашої держави і всього світу».

Разом із тим, у сфері формування правового механізму відтворення, відновлення ґрунтів та охорони земель доповідачка позитивно оцінила прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 30 червня 2023 р. № 665 «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо охорони земель і ґрунтів», а також наголосила на необхідності звернути увагу саме на питання відтворення, відновлення довкілля, яке страждає від російської агресії. Запропонувала також поглибити наукові знання у цьому аспекті і розробити єдиний комплексний документ – комплексну програму, яка б дозволила відновити наше довкілля від наслідків російської агресії.

Ольга Володимирівна підкреслила актуальність прийняття Закону про охорону ґрунтів, про який писав В.Л. Мунтян, незважаючи на те, що в нас є Закон України «Про охорону земель», де охорона ґрунтів є складовою відповідно. «Враховуючи те, що Україна є аграрною країною, нам потрібно привернути більшу увагу саме до охорони ґрунтів, тому я вважаю, що потрібно розробляти і приймати відповідний нормативно-правий акт. Були спроби в 2015 році – це Законопроект про збереження ґрунтів та підвищення їх родючості, але ж нічого не було зроблено. Як у 2003-му прийняли Закон України про охорону земель – і все. Більше нічого» – зазначила доповідачка.

Радю привітавшись із колегами та підкреслюючи важливість наукового заходу, присвяченого пам'яті Василя Лук'яновича, в наші складні часи, слово взяв доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права, декан факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Володимир Володимирович Шеховцов**. «З теплом і, як кажуть, з певним щемом у серці, пригадую ваші розповіді про взаємодію з цією чудовою людиною та найвидатнішим науковцем, якого ми всі вшановуємо і, відповідно, сьогодні на честь якої проводимо цю конференцію» – зазначив доповідач. Він наголосив, що на працях Василя Лук'яновича виросло не одне покоління науковців і практиків, які проводили дослідження еколого-правового спрямування. Звертаючись до власного досвіду, Володимир Володимирович зазначив, що він під час написання свого монографічного дослідження щодо кодифікації фауністичного законодавства і перспектив його розвитку та в процесі проведення дисертаційного дослідження, також торкався правових питань використання тваринного світу і правового статусу осіб, які використовують цей об'єкт, а саме – «розмежування поняття «користування» та «використання» тваринного світу – об'єктів тваринного світу – якщо бути більш коректнішим». У контексті зазначених проблем вчений відмітив «...дещо дивні пропозиції окремих дослідників щодо використання корисних властивостей тварин, об'єктів тваринного світу,

і навіть у даному випадку – згадали про бджіл», а також поставив питання про те, як буде використовуватися сам об'єкт тваринного світу, як комплексно взаємодіють навколишнє природне середовище та його природні ресурси, об'єкти цього навколишнього природного середовища, з користувачами земель – фактично власниками і користувачами об'єктів тваринного світу. Вирішення зазначених проблем, на його думку, позначиться у подальшому на формуванні екологічної політики та економіки, аби «не ставити коня позаду возу, де кінь – економіка, – бо він більш за все не витягне його вгору, а швидше за все буде знищений і зазнає загибелі» (з вислову шейха Аль Заїда). Більші перспективи, на його думку, вбачаються, якщо «поставити економіку попереду, а позаду політику».

Щодо необхідності кодифікації екологічного законодавства, вчений наполягає на кодифікації фауністичного законодавства по різних напрямках. Підкреслюючи охоронний характер законів України «Про тваринний світ», «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших нормативно-правових актів, зазначив: «...але, на жаль, все зводиться до одного, що фактично під охороною ми маскуємо суспільні відносини, які пов'язані з використанням та користуванням цими природними ресурсами». Вчений констатував використання «гарного гасла щодо охорони», але на практиці доводиться спостерігати «хижацьке і варварське використання та користування цими природними ресурсами». Зволікання законодавця із упорядкуванням, уніфікацією та кодифікацією еколого-правового законодавства загалом вчений пов'язує із різними проблемами, серед яких, очевидно, «брак часу або, можливо, досвіду». Саме на кодифікації екологічного законодавства він пропонує акцентувати увагу колегам-науковцям, практикам, адже вже давно розроблено проект Екологічного кодексу, обґрунтовано необхідність і доречність його прийняття. Попри складнощі воєнного стану, адже «ми розуміємо, що це не першочергове завдання, яке стоїть перед нашою державою», доводиться констатувати необхідність його прийняття з огляду на правозастосовну практику, на освітні процеси, оскільки «нам дуже складно без єдиного кодифікованого нормативно-правового акту, який більшість питань на практиці зняв би сам собою». Володимир Володимирович звернувся до всієї нашої наукової спільноти з пропозицією підтримати цю ідею, – «за можливості і в публікаціях, – на міжнародному та національному рівні».

Про своє спілкування із професором Василем Лук'яновичем Мунтяном поділився спогадами з присутніми доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України, член-кореспондент НАПрН України **Володимир**

Михайлович Єрмоленко. «Тривалий час (близько 10 років) разом із Василем Лук'яновичем ми були членами спеціалізованої вченої ради в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України» – зазначив вчений. Він розповів присутнім про свої враження від слів Василя Лук'яновича про здорове харчування, який говорив, що слід вживати «грубу селянську їжу». Володимир Михайлович зрозумів, що «здорова наша традиційна селянська їжа – це та, яка була здорова, завжди від землі. А груба, чому? Ну, я так прийшов до висновку, що груба, бо вона містить (і сьогодні це пропагують вживати фахівці), грубі волокна (висівки та ін.). Ось тут, мабуть, і є один із секретів його довголіття. Ну, і стриманість у харчуванні. Так само перекликаються із його висловом і думки Володимира Михайловича Корецького, який свій успіх довгожительства визначив так: «Доброта, рух та дієта!». Ну ось наші вчителі заклали нам формулу здорового співжиття».

Стосовно підготовки спільної з відомим в Україні землевпорядником, доктором економічних наук, професором, завідувачем кафедри землевпорядного проектування Національного університету біоресурсів і природокористування України, членом-кореспондентом НААН України Андрієм Геннадійовичем Мартином доповіді про «Сучасні агроекологічні виклики у контексті їх впливу на планування використання земель» [6, с. 42 – 45]. Володимир Михайлович сказав: «Це у мене сьогодні перший у моїй науковій роботі міждисциплінарний підхід на перетині землевпорядної та юридичної наук до викладання деяких проблем». У контексті аналізу агроекологічних проблем сьогодення Володимир Михайлович акцентував увагу на надважливому сучасному земельно-правовому інституті планування використання земель, зазначивши, що «...наразі на даний момент планування використання земель є перехідною моделлю до впровадження європейської моделі просторового планування. Це міждисциплінарний, я вважаю, інститут просторового планування, який дозволяє оптимізувати використання матеріальних, зокрема природних та людських ресурсів, у процесі розширеного суспільного відтворення як незамінного чинника цивілізаційного розвитку». На думку вченого, в процесі законотворчої діяльності вже закладено підґрунтя для «масштабного реформування просторового планування на місцевому рівні, для заміни пострадянської моделі просторового планування та переходу до європейської системи управління просторовим розвитком території». Важливим надбанням законодавчих змін він вважає запровадження комплексного плану просторового розвитку на території територіальної громади, який на цифровій та картографічній основі визначає головні принципи та напрямки територіальної організації, а також розміщення об'єктів громадської та житлової забудови, функціональне зонування, природоохоронні заходи та інші заходи.

Доповідач звернув увагу присутніх на той факт, що «перед війною вже понад 150 територіальних громад в Україні ухвалили рішення щодо розробки таких комплексних планів, проте їх розробка та затвердження були призупинені через воєнний стан та, звичайно, через окупацію значної частини території України». Спричинені війною соціально-економічні зміни, на його думку, «обумовляють переважання довоєнних підходів до управління просторовим розвитком та проведення нового землеустрою у низці територіальних громад, насамперед, тих, хто зазнав окупації та вторгнення російських військ. Непереборним об'єктивним матеріальним фактором майбутніх масштабних змін у системі планування та використання земель є шкода, завдана країною-агресором довкіллю та економіці нашої країни, зокрема, сільському господарству». Наводячи низку офіційних статистичних даних, доповідач наочно проілюстрував масштаби екологічної шкоди, заподіяної бойовими діями, землям, іншим природних ресурсам, окремим сферам сільського та лісового господарства, територіям населених пунктів вибухонебезпечними предметами, артилерійськими снарядами та боєприпасами, забрудненям територій токсичними хімічними елементами та важкими металами. Підсумовуючи свій виступ, Володимир Михайлович підкреслив необхідність «розробки та реалізації нових планів просторового розвитку та окупованих громад. Крім того, виникає об'єктивна необхідність переосмислення підходів до просторового планування на загальнодержавному рівні, в тому числі, це розроблення нової генеральної схеми планування території України».

Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова **Іван Олександрович Костяшкін** наголосив на важливості проведення таких традиційних наукових форумів, присвячених науковій спадщині професора Василя Лук'яновича Мунтяна, адже його праці є для нас дороговказом. «Так доля моя склалася, дійсно, що я був знайомий із Василем Лук'яновичем, оскільки він був моїм першим опонентом по кандидатській дисертації, – зазначив Іван Олександрович, – і тому мав нагоду з ним спілкуватися як щодо своєї роботи, так і деяких наукових ідей, які він пропагував. І тут ставилось питання, де й у чому секрет довголіття і взагалі – життєвої позиції, так би мовити, Василя Лук'яновича? Я б її визначив все таки з урахуванням того, що було сказано про нього, – це те, що він був великим життєлюбом, тобто людиною, яка любила життя!».

У своїй доповіді «Правові проблеми раціонального використання земель, крізь призму наукової спадщини професора В.Л. Мунтяна: теорія і практика» [2, с. 46 – 49] доповідач окреслив коло правових проблем раціонального використання земельних

ресурсів та охорони земель України в сучасних умовах, які «насправді є проблемами планетарного масштабу, коли втрати орних земель у світі в 30–35 разів перевищують звичайні темпи». Вчений наголосив, що сучасне використання земельних ресурсів України, на жаль, не відповідає вимогам раціонального природокористування та потребує більшої уваги як законодавця, так і наукової спільноти. Зокрема, має місце постійне зниження вмісту гумусу в ґрунтах. Забрудненими, за різними критеріями, є близько двадцяти відсотків земель України, а більше п'ятдесяти відсотків території уражені водною та вітровою ерозією. За таких умов гостро постає питання реалізації конституційних норм щодо особливої охорони земель та ефективного механізму раціонального використання земель як основного національного багатства нашої держави. Методологічною основою в цій частині – звертає увагу доповідач – є саме позиція В.Л. Мунтяна, який визначав правову охорону земель як «систему правових норм, які містять приписи, спрямовані на збереження земель, відновлення й підвищення їх родючості, що здійснюється із метою раціонального використання землі».

Враховуючи той факт, що «Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030-го року» виділяє саме раціональність серед ключових позицій виробничої діяльності та використання природних ресурсів, доповідач виокремив охоронний зміст раціонального використання землі як умови забезпечення сталого розвитку. Використання земель, що переслідує задоволення низки потреб матеріального, оздоровчого, духовного характеру, на його думку, має відбуватись через діяльність, яка не створює загрози земельним ресурсам, а навпаки сприяє покращенню їх властивостей. При цьому охоронний характер раціонального землекористування є запорукою найвищої ефективності земельних ресурсів у довгостроковій перспективі, «...тобто лише через охорону і поліпшення якості земель можна досягти найбільшого ефекту у подальшій перспективі, тобто забезпечити сталий розвиток».

З теплими словами привітання слово взяла кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри земельного та аграрного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Олена Іванівна Заєць** та відзначила, що відвідує усі форуми, присвячені світлій пам'яті Мунтяна Василя Лук'яновича. Вона відмітила, що не тільки особисто знала професора В.Л. Мунтяна, але він був опонентом її дисертації, «...і тому я мала таку прекрасну можливість спілкуватися із цією великою людиною, відчути всю силу його енергетики, як наукової, так і суто людської». Незабутньою для неї стала його полум'яна доповідь на захисті дисертації доповідачки з проблем земельної реформи в Україні: «Здавалося, вчений розумів усе до найменших дрібниць, і не лише в аспекті

українського правового регулювання, але й ситуацію у світі в цілому. Він цікавився рішеннями Євросоюзу щодо нас, перспективами, і тому він у період своєї активної наукової та викладацької діяльності випереджав час. Василь Лук'янович є прикладом людини, яка все здолала в ментальному розумінні, яка залишалася, незважаючи ні на що, світлою, оптимістичною, сповненою сил, бажання працювати і не здаватися ні перед якими життєвими труднощами».

Далі, переходячи до предмету своєї доповіді на тему «Особливості захисту земельних прав при самовільному зайнятті земельних ділянок» [6, с. 85–87], Олена Іванівна зазначила, що Василь Лук'янович так само чимало свого наукового часу присвятив питанням екологічного правопорядку. Доповідачка повідомила також, що на даному етапі займається дослідженнями захисту земельних прав, у тому числі, щодо можливості захисту при незаконному заволодінні землею. «Єдиною формою захисту у випадку самовільного заняття земельних ділянок, яка прямо вказана в законодавстві, є судова форма захисту. В той же час спосіб захисту в законі не зазначено, що створило з цього приводу наукову дискусію». Верховний Суд України на сьогоднішній день напрацював низку своїх більш-менш усталених позицій щодо того, якими способами треба захищатися у різних ситуаціях незаконного заволодіння земельними ділянками та іншим нерухомим майном на них. Стосовно самовільного зайняття, як лише одного з аспектів цього питання, О.І. Заєць відзначила, що вчені пропонують задіювати різні механізми для повернення самовільно зайнятих земельних ділянок у судовому порядку. Зокрема, А.М. Мірошніченко в своїх дослідженнях переконливо вважає, що це має бути негаторний позов у зв'язку із тим, що в умовах державної реєстрації зайняти земельну ділянку і порушити право володіння в принципі неможливо. Т.О. Третяк, дотримуючись римсько-правових підходів, підтримує ідею виндикаційного захисту в такому випадку. Є також точка зору, що повернення самовільно зайнятої земельної ділянки має бути окремим, самостійним, відмінним від традиційних, спеціальним способом захисту стосовно повернення земельних ділянок. Верховний Суд України якраз по цій категорії справ не концентрується на питанні обрання ефективного способу захисту. Зазвичай позовні вимоги формулюються у таких категоріях справ як повернення самовільно зайнятої ділянки, звільнення самовільно зайнятої земельної ділянки тощо. Верховний Суд України таке зайняття земельних ділянок називає тимчасовим незаконним володінням земельною ділянкою і для такого незаконного володіння стійко пропонує негаторний захист. Доповідачка вважає, що тут є площина для роздумів і вдосконалення законодавства з метою забезпечення правопорядку.

Кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри екологічного права Навчально-наукового Інституту

права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Олена Володимирівна Бевз** на початку свого виступу висловила глибоку повагу таким людям, як Василь Лук'янович Мунтян, як її вчителі, які є учасниками конференції і завдяки яким відбувається становлення та розвиток екологічного, земельного та аграрного права. Водночас, Олена Володимирівна пожалкувала про те, що зараз доводиться знову в черговий раз доводити важливість цих галузей. «В наш час можемо спостерігати таку ситуацію, коли з однієї сторони дуже багато говорять, у тому числі з найвищих трибун, про екологічні проблеми, які особливо загострилися в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Одним із проявів реального ставлення до них є невключення екологічних, аграрних, земельних питань до тих проблем, які виносяться для оцінки кваліфікації магістрів, про що зазначала у своєму виступі Т.Г. Ковальчук», – зазначила доповідачка. У запропонованому Міністерством освіти і науки України проєкті, так само як і в Програмі єдиного державного кваліфікаційного іспиту (ЄДКІ) за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право» на другому (магістерському) рівні вищої освіти, затвердженій наказом Міністерства освіти і науки України від 8 жовтня 2021 р. № 1076, серед переліку розділів/тем, що стосуються професійної діяльності магістра права, відсутній вкрай важливий розділ щодо екологічного, аграрного та земельного права.

Вчена зупинилася на цьому питанні більш детально, озвучивши положення доповіді на тему «До питання формування програми ЄДКІ: чи буде врахована екологічна складова?» [6, с. 56–62], підготовленої у співавторстві з кандидаткою юридичних наук, доценткою, доценткою кафедри екологічного права Навчально-наукового Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Тетяною Анатоліївною Шараєвською**. Зокрема, було наголошено на тому, що сьогодні, в умовах військової агресії РФ проти України та необхідності післявоєнної відбудови, питання підготовки фахівців-юристів, що спеціалізуються на екологічному праві, набуває особливого значення. На підтвердження були наведені пункт перший «Радіаційна та ядерна безпека» та пункт восьмий «Екологічна безпека» Формули миру, запропонованої Президентом України, а також положення Дорожньої карти їх імплементації, реалізація яких неможлива без належного правового регулювання, забезпечити яке можуть лише належним чином підготовлені у сфері екологічного права фахівці. Окремо відмічалось, що наявність фахівців-юристів в еколого-правовій сфері наразі також буде витребувана і під час еколого-безпечного відновлення наших міст та інших населених пунктів, які були знищені чи зруйновані країною-агресоркою у війні проти України. Аналіз низки положень нормативно-правових актів та

політико-правових документів, які визначають екологічну політику України, сприяв актуалізації проблеми встановлення методологічних основ та запровадженню безперервної екологічної освіти.

Зверталася увага також і на забезпечення виконання взятих нашою державою зобов'язань за міжнародними договорами щодо захисту її інтересів на міжнародному рівні, в тому числі за Угодою про євроасоціацію. Зазначене зумовлює необхідність внесення численних змін до національного законодавства, розробки нових актів, визначення та запровадження в Україні кращих європейських та світових правових механізмів, спрямованих на посилення охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів. Таким чином, «у зв'язку із постійним розвитком суспільних відносин, що стосуються раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, регулювання яких здійснюється екологічним правом, а також збільшенням загроз у цій сфері, в Україні існує гостра потреба у підготовці кваліфікованих юристів, що володіють фаховими спеціалізованими компетентностями з питань екологічного права, а відтак – встановленню наявності цих компетентностей у процесі проведення єдиного державного кваліфікаційного іспиту», – стверджується у доповіді.

Кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри земельного та аграрного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Тамара Борисівна Саркісова** зазначила, що знайома з Василем Лук'яновичем лише за його працями та розповідями учнів і колег Василя Лук'яновича, за що щиро подякувала своїм вчителям Володимиру Васильовичу Носіку та Тетяні Григорівні Ковальчук.

У своїй доповіді «Спільна аграрна політика ЄС 2023–2027 рр. та адаптація законодавства України до законодавства ЄС» [6, с. 127–129] доповідачка акцентувала увагу на важливих євроінтеграційних процесах а аграрному секторі, відмітивши, що «... хоча Україна вже тривалий час працює над імплементацією Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ратифікованої ще в 2014 р., на сучасному етапі адаптації законодавства в сфері сільського господарства постала необхідність ретельного вивчення та врахування положень Спільної аграрної політики, яка є обов'язковою для всіх країни-членів Європейського Союзу». Аналіз регуляторної рамки діючої Спільної аграрної політики 2023 – 2027 рр. дозволив їй відмітити два кардинально нові вектори змін, які впливають із засад спільної аграрної політики ЄС та які мають бути враховані в процесі адаптації аграрного законодавства України до законодавства ЄС. На думку Тамари Борисівни, «...передусім, мова йде про кардинально відмінний понятійно-категоріальний апарат, для якого характерна змістовна різниця

між європейським та українським підходами щодо таких основоположних понять як «фермер», «сільськогосподарська діяльність», «сільськогосподарська продукція», «діючий фермер», «молодий фермер», «новостворений фермер»; це вчена окреслила в межах першого вектору.

Другий вектор вона пов'язала із визначенням необхідності врахування стратегічних цілей ЄС, що тісно пов'язані з такими нещодавно прийнятими програмами та стратегіями, як «Європейський зелений курс», «Від лану до столу» та біорізноманіття, що потребуватиме «комплексного перегляду принципів та засад існуючої правової рамки України, що істотно «переформатує» аграрну сферу. З огляду на те, що Національний стратегічний план стане обов'язковим для України вже на момент вступу в ЄС та є важливим на підготовчому періоді як потенційного учасника програми допомоги ЄС країнам-кандидатам в сфері розвитку сільських територій перед вступом ЄС – IPARD III, зазначені вище положення потребують ретельного вивчення з метою виваженої імплементації у вітчизняне законодавство, зокрема, при законопроектній роботі та розробці програмних документів».

Торкнулася Тамара Борисівна і проблем правового забезпечення пільгового податкового управління, поставивши перед аудиторією низку актуальних питань у цій сфері стосовно оподаткування великих і середніх сільськогосподарських товаровиробників, фізичних осіб, які займаються сільськогосподарською діяльністю, та факторів забезпечення його ефективності.

Із заключним словом виступив модератор конференції професор **Володимир Васильович Носік**, підвів підсумки роботи конференції та відзначив: «За моїми особистими оцінками, я вважаю, що форум вдався і я вам щиро всім дякую, бо без вашої підтримки не відбулося б те, що ми зробили. Саме найперше – ми вшанували світлу пам'ять професора Василя Лук'яновича Мунтяна». Володимир Васильович зазначив про те, що «Василь Лук'янович заповідав нам, аби ми сьогодні подивилися крізь призму сучасних реалій, і внесли ті пропозиції та бачення того, що ми хочемо і можемо зробити», пов'язавши це сьогодні з розвитком ідеології побудови екологічної держави, яку необхідно підтримувати як на рівні України, так і Європейського Союзу та всього міжнародного співтовариства., «...бо ідея екологічної держави не лише українська, а це ідея світова». Він наголосив на необхідності організації наукових форумів, присвячених обговоренню можливостей і результатів вивчення і використання наукової спадщини наших вчителів, їх наукових праць, а також і «...здобутків, які є у нас і в наших учнів, які будуть розвивати те, що вже ми зробили. Результатом нашого форуму є те, що ми підтримали звернення до забезпечення реалізації гносеологічної функції

аграрного, земельного, екологічного права в юридичній освіті, в науці, у правотворчості та в юридичній практиці». Вчений висловив сподівання на позитивне вирішення питання про внесення до програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту зі спеціальностей 081 Право та 293 Міжнародне право на другому (магістерському) рівні вищої освіти питань із екологічного, земельного й аграрного права. Він підкреслив, що «є певна, так би мовити, несправедливість по відношенню до напрямку розвитку правничої науки, яку ми представляємо. Я кажу, що український юрист, який не знає земельного, аграрного чи екологічного права, це не юрист. Це не той фахівець, який потрібен для нашої держави».

Модератор конференції також повідомив про те, що співорганізатором цієї конференції є відділення екологічно-господарського і аграрного права Національної академії правових наук. Висловивши подяку членам організаційного комітету конференції, насамперед, завідувачці кафедри екологічного права Т.Г. Ковальчук та доцентці І.С. Сюйві за організаційне та технічне забезпечення роботи, Володимир Васильович оголосив конференцію завершеною, подякував усім її учасникам за актуальні та цікаві доповіді та побажав усім доброго здоров'я, злагоди, перемоги і миру.

Висновки. В результаті роботи конференції учасниками були запропоновані та розглянуті різноманітні проблемні питання земельного, аграрного та екологічного права, державної екологічної політики і правової культури як в історичній ретроспективі, так і сучасні, які досліджуються із урахуванням воєнного стану в нашій державі.

1. Професор Василь Лук'янович Мунтян – відомий в Україні та за її межами Вчений-правознавець, фундатор освітньої та наукової доктрини земельного, екологічного, аграрного та природоресурсного права України, наукова й духовна спадщина якого є безцінним скарбом для сьогодишнього та наступних поколінь вчених-дослідників еколого-, земельно-та аграрно-правової сфери відносин. З огляду на зазначене, популяризація творів Великого вченого, зокрема і шляхом проведення періодичних Наукових читань, присвячених світлій пам'яті Василя Лук'яновича, є вкрай важливою для утвердження суспільної та індивідуальної правосвідомості й правової культури як у екологічній сфері, так і в загальноправовій.

2. У процесі проведення конференції її учасниками одноставно вказувалося на необхідність більш ретельного дослідження, дотримання і виконання норм міжнародного екологічного законодавства та законодавства Європейського Союзу, що є однією із передумов сталого розвитку та успішної євроінтеграції нашої держави до Європейського співтовариства, а також розвитку правосвідомості й правової культури, утвердження і зміцнення верховенства права в Україні. Вченими підкреслювалася необхідність

дослідження процесу впровадження екосистемного підходу в екологічну політику і право Європейського Союзу та України, а також виявлено особливості впливу міжнародних процесів на формування екологічної політики. Учасниками конференції акцентувалась увага на важливих євроінтеграційних процесах в аграрному секторі, необхідності ретельного вивчення матеріалів та врахування положень Спільної аграрної політики з метою її виваженої імплементації у вітчизняне законодавство, зокрема, при законопроектній роботі та розробці програмних документів.

3. Загального інтересу набула дискусія про шляхи вдосконалення еколого-правових та освітнянських засад формування фахівців-правників в Україні. Було окреслено основні проблеми викладання еколого-, земельно- та аграрно-правових дисциплін у сучасних умовах, узагальнено вже зроблені кроки наукової спільноти у популяризації зазначених напрямків правничої освіти, а також поставлено нові завдання та внесено пропозиції щодо долучення дисциплін еколого-правового спрямування до навчального процесу. Учасниками конференції внесено пропозиції та підтримано ідею звернення до Міністерства освіти і науки України та міжвідомчої робочої групи з удосконалення системи екологічної освіти в Україні щодо включення до проекту програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту зі спеціальностей 081 Право та 293 Міжнародне право на другому (магістерському) рівні вищої освіти питань із екологічного, земельного та аграрного права. Запропоновано долучити до підготовки звернення представників органів законодавчої, виконавчої та судової влади, а також профільні комітети, управління апарату Верховної Ради України і якнайбільше юридичних компаній, юридичних фірм, практиків.

4. Запропоновано звернути увагу на понятійний апарат законодавства про охорону громадського здоров'я та вдосконалення законодавства про охорону здоров'я загалом, для чого застосувати комплексний підхід, а також уточнити поняття «соціальні детермінанти», запроваджене Законом України «Про систему громадського здоров'я» як не просто доступ до харчових продуктів, а доступ до екологічно безпечних для споживання кожною людиною харчових продуктів. У процесі роботи конференції вченими слушно було відмічено необхідність гарантування права людини на охорону здоров'я, на безпечне для

життя та здоров'я довкілля – як стержня правової системи держави, основне, що визначає її соціальний, політичний, юридичний зміст, а також вирішення проблеми екоциду, забезпечення принципу раціонального природокористування, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки й мінімізації ризиків. Необхідно законодавчо забезпечити відновлення життєво важливих для життя і здоров'я людини функцій природних об'єктів і ресурсів – екологічних, кліматорегулюючих, пізнавальних, культурно-виховних, рекреаційних, туристичних та інших.

5. Наголошено на важливості врахування вченими, практиками, суб'єктами підприємницької та іншої діяльності конституційних положень про землю як основне національне багатство, про право власності на землю та приведення законодавства (цивільного, господарського та інших галузей), у відповідність до ст. 13 Конституції України. Як і на попередніх конференціях, присвячених світлій пам'яті професора Василя Лук'яновича Мунтяна, стверджувалася необхідність прийняття Закону України про охорону ґрунтів, про який він писав. Це набуватиме особливого значення для повоєнного відтворення/відновлення природних ресурсів та комплексів, зокрема ґрунтів у складі земель сільськогосподарського, лісгосподарського призначення, а також інших правових категорій. Аналіз масштабів екологічної шкоди, заподіяної землям та іншим природним ресурсам, окремим сферам сільського і лісового господарства, територіям населених пунктів бойовими діями, вибухонебезпечними предметами, артилерійськими снарядами та боєприпасами, забрудненням територій токсичними хімічними елементами та важкими металами тощо зумовлює необхідність розробки новітніх засад просторового розвитку та окупованих громад, розроблення нової генеральної схеми планування території України з урахуванням змін, зумовлених воєнними впливами. Загалом відновлення України, відтворення, відновлення земель, ґрунтів, лісів та інших природних ресурсів і об'єктів має відбуватися комплексно з використанням передових екологічних технологій на засадах концепції сталого розвитку, європейського «Зеленого курсу», з урахуванням потреб у відновленні навколишнього природного середовища в цілому, об'єктів рекреації та благоустрою населених пунктів. Сприятиме цьому розробка Комплексної програми відновлення довкілля.

Список використаних джерел:

1. Нормативно-правові акти наведено згідно з офіційним сайтом Верховної Ради України. URL: www.rada.gov.ua (дата звернення: 04.04.2024).
2. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України* : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 травня 2017 р., м. Київ / Укладачі: В.В. Носік [та ін.]; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці : Кондратьєв А.В., 2017. 352 с.
3. Коваленко Т. О., Позняк Е. В., Шомпол О. А. Всеукраїнська науково-практична конференція «Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України». *Екологічне право України*. 2017. № 3–4. С. 28–61. http://ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2017/3-4/3-4_2017.pdf

4. Правові проблеми раціонального природокористування, охорони природи та безпечного довкілля : збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від Дня народження професора Василя Лук'яновича Мунтяна (м. Київ, 21 жовтня 2022 року) / за заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН : Хмельницький, Хмельницький університет управління і права імені Леоніда Юзькова. 2022. 198 с.

5. Заєць О. І., Позняк Е. В., Суюва І. С. Наукові дискусії учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Правові проблеми раціонального природокористування, охорони природи та безпечного довкілля в Україні», присвяченої 100-річчю від дня народження професора В. Л. Мунтяна. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2(126)/2023 (або так: Том 126 № 2 (2023)). С. 24–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2023/2.126-4>. <https://legal.bulletin.knu.ua/issue/view/266/254>

6. «Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна» : збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 04 квітня 2024 року) / за заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2024., 176 с.